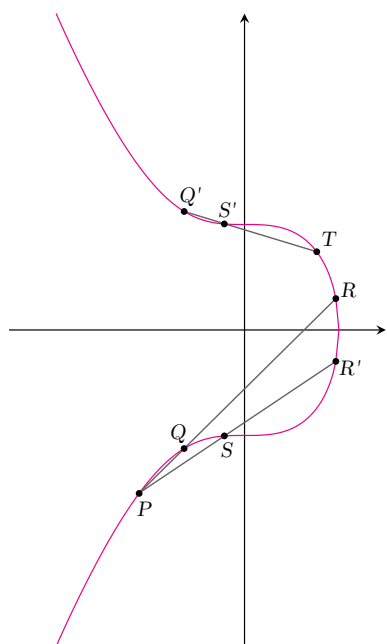

List do redakcji: Jak rysować styczne do krzywej $x^3 + y^2 = 1$

Bardzo lubię *Deltę* (choć nie wszystko w niej). Na przykład podobał mi się artykuł z *Delty* 6/2017: *Z samą linijką na okrąg*. Lektura tego tekstu bardzo mnie wciągnęła i zainspirowała. Wiem na przykład, że okręgi, o których jest tam mowa, mogą być opisane równaniami typu $x^2 + y^2 = 1$. I profesor Kordos pięknie pokazuje konstrukcje stycznych do takiego okręgu, przechodzące przez uprzednio zadany punkt. Ale w swoim liście przedstawię metodę rysowania stycznej do krzywej \mathcal{K} danej równaniem $x^3 + y^2 = 1$ w danym punkcie $P \in \mathcal{K}$ i proszę, aby mnie poczytać. W tym celu najpierw pokazuję na rysunku obok, jak taka krzywa w ogóle wygląda (proszę na razie nie przejmować się zaznaczonymi tam punktami, opiszę je później). Widać, że jest ona symetryczna względem osi poziomej, gdyż jeśli $(x, y) \in \mathcal{K}$, to $(x, -y)$ też spełnia równanie $x^3 + y^2 = 1$, czyli rzeczywiście $(x, -y) \in \mathcal{K}$. Dalej często będzie tak, że oprócz punktu Z na płaszczyźnie rozważam również punkt do niego symetryczny względem osi OX – będę go oznaczać symbolem Z' . Przechodzę teraz do konstrukcji stycznej do krzywej \mathcal{K} w punkcie $P \in \mathcal{K}$. Wybieram najpierw punkt $Q \in \mathcal{K}$, dbając tylko o to, aby $Q \neq P$: to chyba mogę, bo na krzywej jest nieskończenie wiele punktów? Teraz mogę poprowadzić prostą PQ i właśnie to robię. Przecina ona krzywą \mathcal{K} jeszcze w trzecim punkcie, nazwę go R . Na mocy wstępnej obserwacji również $R' \in \mathcal{K}$. Prowadzę teraz prostą PR' (jak nie mam pecha, to $R' \neq P$) i literą S oznaczam trzeci punkt przecięcia tej prostej z krzywą \mathcal{K} . Teraz dla odmiany prowadzę prostą $S'Q'$. Trzeci punkt przecięcia prostej $S'Q'$ (o ile dalej szczęście mi sprzyja, to raczej $S' \neq Q'$) z krzywą \mathcal{K} oznaczam przez T . Ja uważam teraz, że prosta TP jest szukaną styczną do \mathcal{K} w punkcie P i dlatego tak dokładnie opisałem swoją drogę.

Też słyszałem, że matematycy potrafią udowodnić, że taka konstrukcja jest zawsze poprawna, albo pokazują, że w pewnych przypadkach nie działa. Ale w to drugie to wątpię. Także wątpię w sugestie zawarte w artykule pana Mariusza Skałby *Liczby pierwsze jako niewiadome*, również z *Delty* 6/2017 (na lewo od artykułu Marka Kordosa). Ja preferuję taką matematykę, że można sobie coś wyobrazić i ewentualnie dorysować, a nie taką, że nic się nie dzieje i są tylko równania i wzory. Ale jak zobaczę, o co chodzi w tych równaniach, to może coś dorysuję i odezwę się do Państwa.

Na razie pozostaję z szacunkiem dla prawej matematyki

Jan DOCIEKLIWY

Odpowiedź Mariusza Skałby

Z dużym zainteresowaniem przeczytałem Pana list i uznałem, że powinienem się do niego ustosunkować. Tym bardziej że naczelną dla mnie zasadą jest poszanowanie różnorodności gustów – również matematycznych. Nic na to nie poradzę, że nie podoba się Panu mój artykuł, ale spróbuję naświetlić przedstawiony w nim problem z nieco innej strony. W rzeczonym tekście tytułowe liczby pierwsze p, q są niewiadomymi w równaniu diofantycznym

$$(1) \quad p^2 - 2q^2 = -1.$$

W zamieszczonej tam tabelce przytoczyłem przykładowe cztery pary liczb pierwszych, które spełniają to równanie – największa z nich to:

$$p = 19175002942688032928599,$$

$$q = 13558774610046711780701.$$

Przyzna Pan, że te liczby są duże – to pożywiło moją naiwność i skłoniło do sformułowania hipotezy, że **równanie (1) ma nieskończenie wiele rozwiązań w liczbach pierwszych p, q** . W pewnym sensie „dorysowałem” dalszą część tabelki rozwiązań, ale ta ekstrapolacja nie musiała się Panu spodobać. Muszę

szczerze wyznać, że gdy spojrzałem na tę tabelkę z innej perspektywy, to i mnie wydała się ona marna i nieobiecująca. Ja nie z tych, co dorysowują, ale chętnie coś dopowiem.

Problemy, w których występują liczby pierwsze, są często bardzo trudne. Tak trudne, że nie ma systematycznych metod ich badania. Dlatego czasem stosuje się namiastki ścisłych metod, czyli tak zwane *heurystyki*. Nie mają one szlachetnego statusu twierdzeń matematycznych, pozwalają jednak na ukształtowanie intuicji i oczekiwań wobec badanego matematycznego problemu – przy pełnej świadomości, że ostatecznie intuicje te mogą okazać się błędne. Jest wśród nich heurystyka następująca:

Założmy, że ciąg liczb naturalnych x_1, x_2, \dots spełnia warunek:

$$(2) \quad \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{\log x_n} < \infty.$$

Wówczas w ciągu tym występuje co najwyżej skończenie wiele liczb pierwszych.

Rozwiązanie zadania M 1722.

Pokażemy, że jeśli n jest parzyste, to wielokąt \mathcal{F} nie jest zbalansowany.

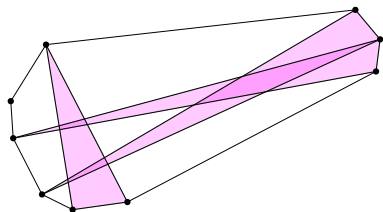
Przekątna A_1A_m , gdzie $m = \frac{n}{2} + 1$, dzieli wielokąt na dwa wielokąty:

$$H_1 = A_1A_2 \dots A_m \text{ i}$$

$$H_2 = A_mA_{m+1} \dots A_nA_1. \text{ Punkt } P \text{ nie może leżeć na przekątnej, gdyż } B_1 \neq A_m.$$

Jeśli P leży wewnątrz H_2 , to punkty B_1, B_2, \dots, B_m leżą na $m - 1$ odcinkach będących jednocześnie bokami wielokątów \mathcal{F} i H_2 , zatem któryś z boków \mathcal{F} zawiera dwa punkty B_i – sprzeczność.

Następujący rysunek pokazuje, że dziewięciokąt wypukły nie musi być zbalansowany, gdyż punkt P powinien znaleźć się w części wspólnej trzech narysowanych trójkątów.

O błędności przypuszczenia Fermata wiedział już Euler, który udowodnił złożoność liczby F_5 . Pisał o tym Wojciech Guzicki w Δ_{22}^3 .

Najpierw kilka słów uzasadnienia, a właściwie zaledwie motywacji, bo to tylko heurystyka, a nie twierdzenie matematyczne! Na każdym porządnym kursie rachunku prawdopodobieństwa dość szybko pojawia się twierdzenie zwane czasem *lematem Borela–Cantellego*.

Lemat. *Jeśli ciąg zdarzeń A_n ma tę własność, że*

$$(3) \quad \sum_{n=1}^{\infty} \Pr(A_n) < \infty,$$

to z prawdopodobieństwem 1 zachodzi tylko skończenie wiele spośród nich.

Również obowiązkowo na każdym wykładzie uniwersyteckim z teorii liczb pojawia się (niekoniecznie z dowodem) trudne i ważne *twierdzenie o liczbach pierwszych*:

Twierdzenie. *Jeżeli $\pi(x)$ oznacza liczbę liczb pierwszych w przedziale $[2, x]$, to:*

$$\lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\pi(x)}{x / \log x} = 1.$$

„Wyprowadzimy” teraz z obu powyższych prawdziwych twierdzeń matematycznych naszą heurystykę. Niech mianowicie A_n oznacza „zdarzenie”, że x_n jest liczbą pierwszą. Oczywiście jest to wielkie udawanie, gdyż fakt bycia liczbą pierwszą nie ma nic wspólnego z losowością, np. jeśli $x_8 = 67$, to x_8 jest liczbą pierwszą, a jeśli $x_8 = 68$, to nie. Ale brnijmy dalej! Ponieważ na podstawie twierdzenia o liczbach pierwszych

$$\Pr(A_n) \approx \frac{\pi(x_n)}{x_n} \approx \frac{1}{\log x_n},$$

więc na podstawie (2) mamy (3) i stąd teza.

Chyba najsłynniejszym „zastosowaniem” wyprowadzonej przez nas heurystyki jest przypadek *liczb Fermata*:

$$F_n = 2^{2^n} + 1.$$

Założenia heurystyki są spełnione, gdyż

$$\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{\log(2^{2^n} + 1)} < \frac{1}{\log 2} \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{2^n} < \infty.$$

Tak więc konsekwentnie wyszło nam, że liczb pierwszych Fermata jest skończenie wiele, co, jak powszechnie wiadomo, stoi w ostrej sprzeczności ze słynnym przypuszczeniem samego Fermata, że ciąg F_n zawiera wyłącznie liczby pierwsze!

Spróbujmy teraz zastosować heurystykę do naszego problemu. W tym celu na równanie (1) spojrzmy ogólnie i poszukamy jego wszystkich rozwiązań w liczbach naturalnych p, q . Nieskończenie wiele takich rozwiązań dają wzory

$$(4) \quad p_n + q_n \sqrt{2} := (1 + \sqrt{2})^n, \text{ gdzie } n = 1, 3, 5, \dots$$

i dość łatwo wykazać, że uzyskujemy w ten sposób wszystkie rozwiązania. Mamy zatem

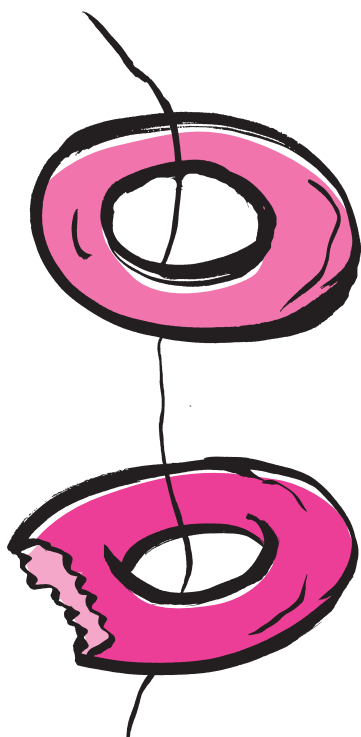
$$(5) \quad \begin{aligned} p_n &= \frac{(1 + \sqrt{2})^n + (1 - \sqrt{2})^n}{2}, \\ q_n &= \frac{(1 + \sqrt{2})^n - (1 - \sqrt{2})^n}{2\sqrt{2}}, \quad n = 1, 3, 5, \dots \end{aligned}$$

Niech teraz B_n oznacza „zdarzenie”, że obie liczby p_n, q_n są liczbami pierwszymi. Szacujemy

$$\Pr(B_n) \approx \frac{1}{\log p_n} \cdot \frac{1}{\log q_n}.$$

Skorzystaliśmy jakby z „niezależności” odpowiednich „zdarzeń”, ale jeśli p_n jest liczbą pierwszą, to raczej nie zwiększa to szansy na to, że q_n też jest liczbą pierwszą. Tak więc w powyższym możemy interpretować \approx w sensie \leq . Ze wzorów (5) dostajemy teraz

$$\log p_n \approx n \log(1 + \sqrt{2}), \quad \log q_n \approx n \log(1 + \sqrt{2}),$$

zatem ostatecznie dla pewnej stałej C

$$\sum_n \Pr(B_n) < C \cdot \sum_n \frac{1}{n^2} < \infty,$$

co na podstawie heurystyki pozwala wnioskować, że **równanie (1) ma tylko skończenie wiele rozwiązań w liczbach pierwszych** p, q . Być może w tabelce reprodukowanej w artykule *Liczby pierwsze jako niewiadome* są wszystkie rozwiązania (?).

Jednak najważniejsze pytanie, jakie sobie teraz zadaję, jest takie: **Czy teraz bardziej się Panu podoba?**

Na koniec odniosę się do Pana metody rysowania stycznych do krzywej $\mathcal{K} : x^3 + y^2 = 1$. Zaczęę od gratulacji: Ma Pan świetną intuicję! Przedstawiona przez Pana metoda nigdy nie zawodzi, a oto uzasadnienie.

Rozpatrywana krzywa $x^3 + y^2 = 1$ jest *eliptyczna*. Ma to szalone konsekwencje. Przede wszystkim pozwala określić sumę dwóch punktów P oraz Q naszej krzywej. Mianowicie, niech najpierw R oznacza trzeci punkt przecięcia prostej PQ z krzywą \mathcal{K} . Określamy

$$(6) \quad P \oplus Q = R',$$

używając Pana oznaczeń. Oczywiście w przypadku $Q = P$ zamiast prostej PQ trzeba poprowadzić styczną przez P . Ponadto do krzywej \mathcal{K} dokładamy „punkt w nieskończoności” ∞ , przyjmując $P \oplus \infty = P$ oraz $P \oplus P' = \infty$ dla każdego $P \in \mathcal{K}$.

Używając takiego dodawania punktów, operacje z Pana instrukcji można zakodować tak:

- 1 $P \oplus Q = R'$
- 2 $P \oplus R' = S'$
- 3 $S' \oplus Q' = T'$

To, że TP jest szukaną styczną, jest równoważne równości:

$$P \oplus P = T',$$

którą uzasadniamy, sumując równości 1–3, gdyż działanie dodawania punktów na krzywej \mathcal{K} , określone przez (6), jest przemienne, w cudowny sposób łączne i dopuszcza skracanie!

Jeśli powyższa odpowiedź zainteresowała Pana tematem krzywych eliptycznych, polecam Panu artykuł Tomasza Kazany *Krzywe eliptyczne w kryptografii z Delty* 8/2018. Tymczasem dziękuję za Pański list i życzę wiele radości z odkrywania matematyki.

Mariusz SKAŁBA

Wydział Matematyki, Informatyki i Mechaniki, Uniwersytet Warszawski

Niebo we wrześniu

We wrześniu Słońce kontynuuje szybką wędrówkę na południe, obniżając przez 30 dni miesiąca wysokość swojego górowania o ponad 11° . Przełoży się to na wydłużenie czasu trwania nocy o prawie 100 minut. Słońce przetnie w drodze na południe równik niebieski 23 września i na naszej półkuli Ziemi zacznie się astronomiczna jesień.

Głównymi wydarzeniami września w tym roku są opozycje **Jowisza** 26. dnia miesiąca oraz **Neptuna** 10 dni wcześniej. Jowisz wędruje na tle gwiazdozbioru Ryb i zbliży się do Neptuna na niecałe 10° . Ostatnia planeta od Słońca wędruje zaś na tle gwiazdozbioru Wodnika 2° na zachód od gwiazdy 20 Psc. Niestety w tym roku Jowisz nie stanie się bardzo dobrą wskazówką do odszukania Neptuna, jak to było w lipcu 2009 r., gdy obie planety na krótko dzielił dystans mniejszy niż 1° .

Obecnie przypada wielka opozycja Jowisza, gdyż 20 stycznia przyszłego roku planeta przejdzie przez perihelium swojej orbity i w opozycji zbliży się do nas na mniej niż $4 AU$. Jak łatwo zauważyć, w tym roku Jowisz ma największe rozmiary kątowe i jasność. Porównując te wielkości w czasie wielkiej i małej opozycji, otrzymamy znaczną różnicę. W tym roku tarcza Jowisza osiągnie średnicę kątową $50''$ i jasność $-2,9^m$. Podczas gdy za 6 lat w momencie opozycji planeta zbliży się do nas tylko na $5,2 AU$ i jej średnica kątowa urośnie do $44''$, jasność natomiast zwiększy się do $-2,5^m$.

Orbita Neptuna znacznie bardziej przypomina okrąg i położenie tej planety na orbicie podczas opozycji nie ma wpływu na wielkość i jasność jego tarczy. Neptun, jak co roku, świeci blaskiem $+7,8^m$ i do jego dostrzeżenia potrzebna jest jedynie lornetka.